

מבוא

ראשית דבר

מנעוריי אמון הייתי על דרכו של רבנו הרמב"ם הנערץ הקרוי בפי רבים 'רבנו', ועל מנהגי עדתינו. ואיני ייחודי בכך, רבים הם ההולכים על-פי פסיקתו של רבנו הרמב"ם ומסורת תימן הקדמונית כפי שהתחנכו וספגו בביתם. מתחילה, בירור קושיות ונתיבות בדרכי ומנהגי עדתינו היה פשוט, שהרי רבים מסביבנו ידעו זאת עוד מתימן, ושאלות היו נענות מיידית על-ידי יודעי ספר אשר היו זמינים תדיר. ככל שנקפו השנים והדורות הראשונים הלכו לעולמם, נותרנו אנו – שלא היו לנו מורי הוראה בסביבתנו הקרובה – יתומים מידע וממורי נתיבות בהלכות רבנו. ואם כך חשנו אנו, הרי בנינו ובני בנינו על אחת כמה וכמה.

את כל זאת צפה בעיני רוחו, גדול יודעי משנת הרמב"ם אלי נכון בדורינו, הרב יוסף קאפח – מהרי"ק, הידוע בפי רבים בכינויו 'מארי'. מפעל חייו היה לזכך את כתבי הרמב"ם ודבריו, ולתרגם את ספריו בתרגום מדויק המבטא בהירות מרבית את כוונת רבנו ודרך חשיבתו, ולבאר את אמרו היטב על-פי מכלול ספריו וכתביו.

במפעלו הכביר של פירושו למשנה תורה שילב מארי מענה עבור כמה מטרות:

- זיכרון גירסת ההלכות על מנת לאפשר לעסוק באמיתת דברי רבנו מבלי להיכנס לקושיות מיותרות הנובעות מגירסה משובשת.
- בירור מקורות פסיקת רבנו ושיטתו על מנת לחשוף לעין כל את עובדת היותם מיוסדים על אדני הפז התלמודיים ופסיקת הגאונים.
- פסיקה הלכה למעשה הקרובה יותר למציאות של ימינו לאור דרך פסיקתו ושיטתו ההלכתית של רבנו.
- ציון מנהגי תימן העתיקים, וייסוד שורשיהם ההלכתיים על אדני משנת רבנו.
- לשמר בכתובים את מסורתם העשירה והעתיקה של רבני תימן לדורותיהם בפירוש כתבי רבנו הלכה למעשה. קבלה זו, אשר הייתה מסורה בידיו, שומרה מחמת חששו הרב לאבדה בתעתועי דורנו.

בדרכו זו הגיש מארי לדורות הבאים על מגש של כסף את משנה התורה מזוהך משיבושי גירסאות עקב טלטולי הגלות, על מנת להחזיר את עטרת רבנו ליושנה כ'מרא דאתרא' וכעמוד ההוראה המרכזי בעם ישראל. ואכן משנה תורה בהגהתו ובפירושו של מארי, הינו עבור רבים, ללא ספק, המקור ההלכתי המרכזי הכתוב לפסיקה מעשית כיום על-פי רבנו. אמנם ארוכה עדיין הדרך למימוש מטרותיו בשלימותן, אך עוד בחייו, זכה מארי לראות את תחילת מימוש רעיונו הגדול בקירוב לבבות הרבים לכתבי רבנו, ומתוך כך גם לרעיונותיו והגיגיו של הנשר הגדול.

הייעוד והתוכן של המדריך

פירושו של מהרי"ק למשנה תורה המקיף את דברי רבים מנושאי כליו של רבנו, הינו עשיר ורחב מאוד ומשתרע על פני למעלה מעשרים כרכים עתירי-תוכן. הערות מארי, החשובות להלכה, לעתים קרובות אינן משובצות ב'משנה תורה' במקומן הטבעי, ולמעשה רבות מהן הובאו על-ידו אגב ביאוריו והבהרותיו בנושא הלכתי אחר. יתירה מכך, הערות מארי אף מוטמעות ושזורות בים הפירושים הרחב של נושאי כליו רבנו, באופן שאינו מאפשר למעיין לדלותם ולמצאם במהרה.

הדורות הצעירים הצמאים למסורת אבותינו, ואף השונים בהם תדיר, מתקשים בדרך כלל להקיף את כל פרטיו במידה הראויה למציאת ההלכות הנחוצות להם לשימוש היומיומי. אין בנמצא שום תוכן עניינים המקל על ההתמצאות המהירה בהלכות משנה תורה או בהערות מארי. כך קורה לא אחת שהבא לעיין במשנה תורה כדי למצוא הלכות מסוימות, עומד נבוך ואינו יודע היכן לחפשם, ונוזק הוא לעזרתם והנחיתתם של אותם מעטים כל-כך אשר בקיאים ורגילים בתוכנו. פעמים רבות ראיתי שעובדה זו ממש היא

אשר מנעה את השימוש התדיר והיומיומי במקור הלכתי מפואר זה, והשאירה אותו בפועל כספר החתום אף בפני אלו המעוניינים להיזקק לו.

כדי להקל ולגשר על פער זה, ראיתי צורך ליצור מדריך מעין זה, המהווה כלי עזר למעיין במשנה תורה ובפירושו של מארי. מדריך זה מבקש להקל על:

- חיפוש מיקומו של הנושא ההלכתי הרצוי והתמצאות מהירה במשנה תורה.
- התמצאות נוחה בחיפוש פסקי מארי להלכה, שאלות ותשובות (שו"ת) להלכה המשובצים בפירושו, ובעדותו על מנהגי תימן העתיקים.

במדריך שלושה חלקים עיקריים כדלהלן:

חלק	שם	תוכן	שימוש עיקרי
א	מדריך למשנה תורה והערות מארי	שילוב כסדר של כותרות פרקי והלכות משנה תורה עם תמצית הערות מארי להלכה	כלי עזר ללומד משנה תורה ופירוש מארי כסדרו לתמצות וסיכום הפרק הנלמד ושינון עיקרי תוכנו
ב	מפתח למשנה תורה	ריכוז כותרות הפרקים וההלכות במשנה תורה	כלי עזר לאיתור מהיר של נושא הלכתי במשנה תורה
ג	מפתחות להערות מארי	מיון תמצית הערות מארי לפי נושאים הלכתיים ומילות מפתח	כלי עזר לאתור מהיר של פסקי הלכות, שו"ת ומנהגים בפירוש מארי

השימוש במדריך

להלן דוגמה מתוכן המדריך עם מקרא לסימונים המוסכמים אשר נעשה בהם שימוש בגוף המדריך:

סעודה כותרת הפרק

פרק ד': ברכות בסעודה

• **ברכה במקום אכילה וא-ה**

(טו) { רבותנו } בן פוטרת הלפתן, אף כשהוא מעשה קדירה. { רבותנו } ברכת מעין פתה פוטרת את הלפתן, וכשעבר וברך על הלפתן לא פתה הקדירה. { מציאות חיי תימן } מלפתים את הפת במעשה ינו

דעת רבותיו של מארי

דעת מארי (ללא ציון מקור)

(יב) הברכה אחרי שבעת המשנה ממקומו צריך בית.

כותרת קבוצת הלכות

ציון ההלכות [כבכתבי-יד] [כבדפוס]

מספר השו"ת

• **הבא בסעודה ונפטר בברכותיה ו-יג] [ו-יב)**

(כ) { רבותנו } מברכים 'הטוב והמטיב' גם כשהיין השני דומה בצבעו או טעמו ליין הראשון. { מנהג תימן } מכבד אדם את חברו בסעודה ביין, ומברך על כל יין שכבדוהו 'הטוב והמטיב' אף במעט. { רבותנו } מברכים 'הטוב והמטיב' גם על יין מחביות שונות אף שהכול מן בנות אחת, משום שלכל חבית יש טעם אחר. נראה שאין לברך 'הטוב והמטיב' על שינויי יין של בית חרושת, משום ששינוי מנוגדת ייני ילא מהחומרים המעורבים בהם. מברך 'הטוב והמטיב' על יין הם בשעת ברכת הגפן דווקא כשהיה ביד חברו, ואין לו רשות להושיט ידו ולמזוג משום שנחשב כהביאו לפניו, ומברך אפילו עשר פעמים באותה מסיבה.

סיום תת-הערה או שו"ת

ציונו של מנהג כמנהג תימן נעשה לכל אשר ציינו מארי כ'מנהגנו' או כמופיע 'בכל סידורי תימן העתיקים', אף שאינו תמיד המנהג האחיד בתימן, אלא ייתכן שרווחו גם מנהגים שונים. מנהג שצויין כמנהג ייחודי לאזור מסוים או בית כנסת מסוים, צויין כמנהג מקומי בלבד.

עיקרי השימוש במדריך הם:

- חלק א'
  - הבנת מקומו וחשיבותו של פרק אחד וקבוצת פרקים בהלכות נושא מסוים.
  - מציאת הערות מארי המשמעותיות אשר הובאו במסגרת כל נושא ופרק.
  - כלי-עזר בהבנת ושינון עיקרי תוכן משנה תורה בעת לימודו כסדר.
- חלק ב'
  - מציאה מהירה של הלכות רבנו בנושא הלכתי נדרש.
  - מציאת מקום ההלכות המבוקשות באמצעות כותרות סעיפי המשנה המצויות בחלק זה.
  - חשיפת הסדר השיטתי המופלא שבו ערך רבנו את ההלכות במשנה תורה באופן מקיף אך מהיר.
- חלק ג'
  - מציאה מהירה של ההערות הרצויות באמצעות מפתח מקיף על-פי נושאים ומילות מפתח.
  - הקפת נושא רצוי באמצעות ריכוז ההערות השייכות לנושא, כולל אלו שלעתים מיקומן במשנה תורה אינו על הסדר.
  - זיהוי ופירוט מנהגי תימן עבור כל נושא הלכתי, כפי שהביאם מארי.
  - מציאת שאלות-ותשובות של רבנו ואחרים על-פי נושא עיסוקן.
  - מציאת הערות מארי המתארות את אורח החיים והמציאות בתימן על-פי הנושא הייחודי בהן הן עוסקות.

עקרונות וכללים שהנחנו ביצירת המדריך:

- ההערות שלוקטו הן בעיקר הערות מארי, אשר להן יש משמעות הלכתית או פרשנית, והערות רבנו ורבי תימן כפי שהביאן מארי בהערותיו.
  - לעתים נדירות נוספו גם הערות מנושאי כלי רבנו ואחרים, בעיקר אלו המשמעותיות ושימושיות במיוחד.
  - מובאות מפירוש רבנו למשנה הושמטו מלקט ההערות במדריך כדי להקל על המשתמש בו.
- על מנת להקל על המשתמש נכתב המדריך על-פי כללי כתיב מלא עבור כל תוכנו, למעט שמות ספרים ומושגים הלכתיים המצוטטים על-פי משנה תורה שנכתב בכתיב חסר.
  - כך לדוגמה ניתן למצוא במדריך את כל המופעים של 'הפילה' בכתיב מלא, אך 'הלכות תפלה' יופיעו בכתיב חסר כבמקור.
- ביצירת כותרות הפרקים וההלכות, נעשה מאמץ לשימוש מרבי במילים של רבנו במשנה תורה או כאלו שנשאבו מאוצר המילים התלמודי וההלכתי, תוך הקפדה על צמצום מרבי של שימוש במילים ומושגים מן הלשון השימושית של ימינו.
- מושגים שנקבע שמם במשנה תורה, נשמרו כפי שהם גם במדריך, ולא שוננו כדי להתאימם למטבע הלשונית הנהוגה כיום.
  - לדוגמה המושג ההלכתי 'קרית-שמע' לא שונה ל'קריאת שמע'.

☐ שיטת רבנו במיון ההלכות

רבנו סידר את משנה תורה בסדר מופלא הבנוי רובד על גבי רובד, כשלכל רובד יש את הקווים המנחים למיונו בהתאמה. וכך ככל שנכנסים לעומקם של הרבדים בפירוט ההלכות נשמר הסדר – מלאכת מחשבת של נדבך על גבי נדבך, ביאורה מעורר יראת כבוד והשתאות לנוכח יכולתו הגאונית של רבנו להכיל בדעתו את כל ההלכות ולמיינם בו-זמנית במספר ממדים לאורך כל השנים הרבות של חיבורו ספרו.

להלן מצוינים מספר קווים מנחים של רבנו למיון ההלכות ברבדים השונים, אשר הבנתם עלתה ונצרפה בבהירות ממכלול הפרטים שעובדו ונאספו במהלך חיבור המדריך:

- בהקדמתו לפירוש המשנה מסביר רבנו את עקרונות רבי יהודה הנשיא אשר על פיהם קבע את סדר המשנה. ואולם רבנו בבואו לסדר את משנה תורה, חרג מסדר המשנה, וסדר את ארבעת עשר ספריו על-פי תדירות שימושם בידי כל איש מישראל, בין כיום ובין לכשיבנה בית הבחירה. סדר זה נקבע על-פי ייעודו את משנה תורה לשמש כמקור העיוני ההלכתי היומיומי לכל איש מישראל וכשני אך לתורה.
  - עבור כל הלכות בנושא מסוים, רבנו כתב את פרטיהן המקובצים בו במספר פרקים המסודרים בעיקר על-פי סדר המצוות המנויות בכרוז להלכות אלו.
  - בנוסף לסדר פרקים זה, אף מייין ואיגד רבנו את הפרקים בקבוצות שעניינם נושאים הלכתיים שלמים לצורך סידורם הענייני. וכך לדוגמא בהלכות תפילה וברכת כהנים נמצא ארבע קבוצות פרקים, שנושאים הוא:
    - מצוות תפילה
    - סדר תפילות
    - קריאת התורה בציבור
    - ברכת כהנים
  - בתוך הפרק עצמו, מאוגדות ההלכות בסדר קבוע, כאשר בתחילה קובע רבנו כתשתית הלכתית את מהות המצווה וגדריה, ורק לאחר מכן מונה רבנו את סדר עשיית המצווה, זמנה, מקומה ושאר פרטי דיניה.
  - מעבר לסדר הפרק, מאוגדים בפרק כמה סעיפי משנה המקבצים כמה פרטי הלכות שעניינם אחד הוא, ואשר ערוכים ומסודרים בסדר דידקטי הגיוני התורם להבנת וזכירת ההלכות.
- עקרונות מיון וסידור אלו הנשמרים לכל אורכו של משנה תורה, ממחשישים היטב את שיטתיותו ויכולתו האדירה של רבנו. עובדה זו נגלתה לי במלוא עוצמתה לאורך כל הכנת מדריך זה, ומקווה אני שהצלחתי לבטאה במלואה גם בניסוח כותרות הפרקים ונושאי ההלכות.

❶ עבודתי על המדריך

זוהי עבודתי התורנית הראשונה ובתחילתה נועדה לשימוש בני משפחתי הקרובים בלבד. הרעיון המקורי היה ליצור מדריך שיאפשר לילדיי הגדלים שימוש קל יותר במשנה תורה ובפירושו של מארי. כלי עזר זה, שנועד לשימוש ביתי בתחילתו, היה במקור חוברת דקה שמכסה בעיקר את שני הספרים הראשונים של משנה תורה, ללא מפתחות, ועם הסבר צמוד שלי לילדיי על כל אי-בהירות ניסוח, חוסר התמצאות בתוכן ובכלל לכל בעיה שהתעוררה. המשמעות הישירה הייתה שהיקף הפעילות בחיבור המדריך היה מצומצם יחסית, ותאם יחסית את היקף המאמץ והיכולת שנדרשת להשיקע בנושא – אמנם גם הם על חשבון שעות הפנאי המצומצמות. עובדה זו גרמה לכך שניתן היה להוציא חוברת בעלת ערך לילדיי בזמן סביר יחסית של כשנתיים.

אך ככל שהתקדמתי בעבודה על המדריך, הופעל לחץ ניכר של יודעי המהדורות המוקדמות של המדריך להוציא לאור לשימוש הרבים עקב ערכו הרב והשימושי לציבור הרחב. מאידך גיסא, התברר היקף העבודה ככביר, הן מצד התוכן הנדרש לעיבוד וכתיבה עקב כיסוי מלא יותר של ספרי משנה תורה, והן מצד ההגהות המרובות הנדרשות כדי להוציא לאור עבודה איכותית ככל האפשר כנדרש ממוצר שנועד לשימוש הרבים.

ואכן, מזה למעלה מארבע עשרה שנה, אני שוקד על הכנת מדריך זה. מאחר שעמותאי אינם תדיר בידי, היה זה בעיקר בשעות הלילה המאוחרות לאחר טרחת היום ועבודה מאומצת, ואף בדרכים ובנסיעותיי התכופות מעבר-לים במסגרת עבודתי, תוך ניצול מרבי של כל פיסת זמן-פנוי. במהלך השנים, הדפסתי כמה טיוטות של המדריך, וכך נחשפו רבים לעבודתי. התגובות החיוביות של הציבור והבעת האימון בערכו הרב והשימושי, הן הן אשר חיזקו את ידי להמשיך ולעמול על הוצאת גירסתו השלמה של מדריך זה, למרות אורכה של הדרך והאתגרים המזומנים בה, ועל-אף עומק מהמורותיה.

עם חלוף השנים, גדלו ילדיי, והשתמשו בחוברות הראשוניות של המדריך. הם העירו על טעויות בתוכן ואף הציעו אפשרויות לשיפור המדריך. הגדיל מכולם לעשות בני גלעד ע"ה שלמד ביסודיות חלקים נכבדים ממשנה תורה וסייע בידיי רבות להוסיף תוכן חסר, לתקן שגיאות ולשפר את המדריך, בעיקר בספר 'אהבה'. אמנם בורא עולם נטלו לגנזי מרומים, אך ודאי לי שהיה שש ושמת מאוד בהוצאתו לאור של מדריך זה. צר

לי מאוד על שלא זכיתי להעניק לו מדריך זה בחייו, כדי שיהנה אף הוא מפירות עמלניו המשותף, אך בטוחני ששימוש נאות במדריך זה היה גורם לו בחייו לחייך את חיוכו הרחב, ועונג נפשו בעולם האמת, בבחינת 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך', אין ערוך לו.

בעבודה זו ריכזתי, סיכמתי ותימצתי, לעניות דעתי – והיא אכן דלה וענייה – את ההלכות והפסקים, אך ורק כדי שישמשו מדריך-עזר לעיון במשנה תורה עם פירושו של מארי. כמובן, כדי לא להיכשל או להכשיל חס ושלום את הרבים, אני מבקש במפורש מכל משתמש במדריך, שלא להשתמש בעבודה זו כמקור לפסיקה הלכתית, אלא אך ורק כדי לאתר את המקום המדויק שיש לעיין בו במשנה תורה, מאחר שבמקור עצמו בלבד, ורק בו, מצויה ההלכה לפרטיה באופן מדויק.

יודע אני שעבודתי במדריך זה עשויה להכיל ניסוחים אשר אינם בהירים דיים ושגיאות הלכתיות ואחרות רבות, וזאת על אף כל המאמצים הרבים שטרחתי לשם ניפויין וסילוקן. מודה אני מראש לכל מי אשר ישתמש בתוכן עבודה זו לצורך התקרבות לתורת רבנו, ותקוותי היא שימצאנה מועילה ומשרתת היטב את המטרה אשר לשמה נועדה. כמובן, אשמח לקבל כל הערה, הארה וצינוני שגיאות שישפרו את איכות העבודה על מנת שאוכל בעזרת האל לשלב את תיקונם במהדורות הבאות ולזכות את הרבים בעבודה מוגהת ומדויקת יותר.

אכן בבואי לחבר חיבור זה, עמדו לנגד עיני בעיקר ילדיי היקרים. זיכני האל יתברך ויראתם קודמת לחכמתם, ואף שרשיהם נטועים עמוק במסורת אבותינו העתיקה. להם ולשכמותם מיועדת עבודתי זו. תקוותי היא שאכן מדריך זה יקל על כולם בבואם למצוא את דרכם בספרי רבנו ובפסקי מארי. ומתוך שיתעסקו בכך, יזכנו אל עליון, ונראה בקירוב לבבות הדרורות הבאים למפעלו הענק של מארי המשמר בכתובים את מסורת אבותינו העתיקה.

למדתי רבות במהלך עבודתי זו והרחבתי את ידיעותיי התורניות על פסיקת רבנו ומארי. אך לקח חשוב מאוד נוסף למדתי – לעולם אל יתייאש האדם, אף לנוכח המשימה הכבירה ביותר, אלא יאמר אפשי ואפשי, יתחיל לבצעה, ומן השמים יסייעו בידו לסיימה. אף האדם העסוק ביותר, משיציב לעצמו מטרה ברורה, נשגבה ככל שתהיה, ימצא בעזרת ה' בתוכו את העוז, הפנאי והמשאבים הדרושים כדי להתגבר על כל המכשולים בדרך להשגתה.

תודות

מודה אני לאל עליון שנחני בדרך הנכונה, השפיע עליי רוב חסד, האיר את עיני בתורתו, סייעני בעת צרה ומשבר וחיוק את ידי בעתות של רפיון ידיים לנוכח העבודה הכבירה אל מול הזמן הדל שעמד לרשותי לביצועה.

רגשות תודה עמוקים יש בקרבי להוריי היקרים אשר חסכו פת מפייהם כדי להשקיע את תמורתה בחינוכי. וביותר חש אני תודה והוקרה רבה, לאבי מורי זכרונו לחיי העולם הבא, שהיה מן הנעלבים ואינם עולבים, ואשר בדרכו העדינה והצנועה נטע בי את הזיקה העמוקה והשורשית לפשטות הליכות עדת תימן הקדמונית ולפסיקת רבנו 'הנשר הגדול'. הנני רואה בעבודתי זו מצבת קודש משולשת לאבי מורי יחיאל בן יוסף זצ"ל, לבני הקט שחר ע"ה אשר בעת אשר כזאת נלקח מאיתנו בעודו בעריסתו, ולבני גלעד ע"ה שנפל על משמרתו בשירותו הסדיר בצבא ישראל.

כמו כן, מודה אני למורי ההוראה הרבים אשר העניקו לי ביד רחבה מתורתם, ביאוריהם ואורחות חייהם, בין מדעת ובין שלא מדעת. בראשונה, מוקיר אני רבות את אשר העניק לי בצעירותי רב העיר חולון לעדתינו, הרב יחיאל תם הי"ו, שקירבני לעבודתי יתברך, האיר לי נתיבים ביס התורה וביסס רבות את חיבתי הטיבעית למסורת אבותינו. הוקרה והערכה מיוחדת שמורה עימי לרב העיר קרית-אנונו הרב ד"ר רצון ערוסי הי"ו, אשר העניק לי ברצון כה רבות מתורתו וחכמתו, קירבני לחסות בצל קורתו, עודדני להשלים עבודתי זו למרות חסרון ידיעותיי התורניות ואף האיר עיניי בקווים מנחים להשלמתה הנכונה.

פינה חמה מיוחדת שמורה בלבי לחוג לומדי משנה תורה מידי שבת בשבתו בקרני-שומרון מימים ימימה. הלימוד בחברתם הנעימה היווה בסיס איתן לידע הנדרש לצורך חיבור זה. מודה אני לכל שלוחי אל שסייעו בידי והמריצוני בדרכי, ולכל אותם זקנים תמימים ויישרי דרך מבני עדתינו ואחרים אשר אורח חייהם הצנוע לאורה של הלכה שימש, ומשמש עד עצם היום, מופת והוכחה עבורי שניתן באופן נרחב ועממי לצעוד בשביל הזהב לאורו ההלכתי של רבנו.

מודה אני מאוד לרעייתי היקרה אביבה הי"ו, שחלקה גדול מחלקי, והיא היא הכוח המניע מאחורי חיבור מדריך זה. תודה מסורה אף לבניי היקרים על שסייעו רבות בעצות טובות והערות מועילות, וגרמו לי קורת רוח מרובה בהתלהבותם ללימוד מעמיק של משנה תורה תוך שימוש בתוכן עבודה זו אף בעודנה בוסר. ומעל לכל, על האירם את עיני בעזרתם הרבה לניפויה וזיקוקה של עבודה זו משיבושים, חוסרים, אי-דיוקים ושגיאות רבות אשר נמצאו בה.

תלמידי חכמים ואנשי ספר רבים הי"ו, נרתמו כדי לסייע בהוצאתה של עבודה זו באיכות טובה. הרב אוהד נפש שהגיה את תוכן העבודה באופן מדוקדק. כמו כן, הרב יוסף שבח, הרב ד"ר חננאל סרי, מר איתמר כהן, מר יונתן סודמי, הגב' יעל אלון שהגיהה לשונית את העבודה, ועוד רבים וטובים אחרים שתמכו וסייעו בעצות טובות, הארות על התוכן, וצורת הגשת התוכן. יזכו לרוב חסדו יתברך, אותם רבים שסייעו בידי עד כה, ואלו שב"ה יסייעו בעתיד, בהגהת העבודה הן מבחינה התוכן והן מבחינה לשונית, ובניפוי השגיאות כדי שתצא מתוקנת ונהירה ככל האפשר לציבור המשתמשים. וכן יזכו כל החברים אשר עודדו אותי להמשיך ולסיים את העבודה במשך כל הדרך הארוכה, ובמיוחד בעיתות חוויית מהמורותיה.

ברכה מיוחדת לכל חברי הנהלת מכון משה מיסודה של אגודת הליכות עם ישראל בראשות רבה של קרית אונג הרב ד"ר רצון ערוסי הי"ו, שנטלו על עצמם הוצאת ספר זה, ומן השמים יתברכו במיטב.

ולסיום, הנני נושא תפילה לאל הטוב אשר נחני בדרך הלום, שישפיע מקרן טובו ברחמיו על כל עם ישראל, יצילים מכל צרה וצוקה, ויגאלם וינחם דרך. ויהי רצון מלפניו ויישא רפואה שלימה במהרה לכל נפגעי נתיב הייסורים המוביל בעזרת ה' לגאולתנו, ויישא ברכה עצומה לכלל חולי עמו בית ישראל אשר נזכה לראותם במהרה בריאים בתוכנו ששים ושמחים כמאז מעולם, ויחון ויחוס ויחמול וירחם על פליטתינו להשאירם בחיים, אמן כן יהי רצון.